

BALOGH DÁVID

A HITTANOKTATÓ SZEMÉLYE ÉS A HITTANOKTATÁS MÓDSZEREI MIHÁLYFI ÁKOS LELKIPÁSZTORKODÁSTANÁBAN¹

A tehetséggondozás történetében meghatározó szerepet kapnak a lelkipásztorok, hiszen kezdetben ők maguk, később a tanítókkal együtt végeztek többek között tehetségszorgató tevékenységeket is. Mihályfi Ákos (1863–1937) lelkipásztorkodástana közvetlenül kapcsolódik hittanoktatók hivatásához, jelen tanulmány ennek személyes, erkölcsi, valamint a hittanoktatás módszertanára vonatkozó aspektusait tekinti át.

Kulcsszavak: Mihályfi Ákos, lelkipásztorkodás, hittanoktatás szerepe és lehetőségei a tehetséggondozásban

A hittanoktató személye és a hittanoktatás módszerei Mihályfi Ákos lelkipásztorkodástanában (The person of the religious education teacher and the methods of religious education in Ákos Mihályfi's pastoral theology). Pastors play a decisive role in the history of talent development, as initially they themselves, and later together with teachers, carried out activities to support talent, among other things. Ákos Mihályfi's (1863–1937) pastoral theology is directly related to the profession of religious education teachers. This study examines its personal and moral aspects, as well as its methodology in religious education.

Keywords: Ákos Mihályfi, the role and possibilities of religious education in talent

Mihályfi műve

Mihályfi Ákos (1863–1937) cisztercita szerzetes, egyetemi tanár három kiadást (1912, 1921, 1927) megélt művének (*Az igehirdetés. Egyetemi előadások a lelkipásztorkodástan köréből*) hittanoktatással foglalkozó részeit, azon belül is a hittanoktatás módszereit, a hittanoktató személyének teológiai mélységű ismérveit, illetve érintőlegesen a tehetséggondozás és a hittanoktatás kapcsolatát ismerteti ez a tanulmány.

Mihályfi Ákos komplex gyakorlati teológiai műve egy olyan korszak terméke, annak talán egyik utolsó ilyen példája, amelyben még az akadémiai keretek között nem feltétlenül és nem mindenhol váltak el egymástól a gyakorlati teológiai diszciplínák, így tehát ez a mű, mely ilyen értelemben, hogy a gyakorlati teológiai diszciplínákat holisztikusan, egymástól elválaszthatatlan egységben kezeli és így értekezik róluk,

¹ A tanulmányban a *lelkipásztorkodás* szó lejegyzésének módját tekintve következetesen Mihályfi Ákos eredeti írásmódját követjük.

rokonságot mutat református és más protestáns gyakorlati teológiai művekkel.² A tanulmány elkészítéséhez az 1927-es, harmadik kiadást vesszük alapul.³ A mű, mely a Mihályfi Ákos által tartott egyetemi előadások anyagát tartalmazza, foglalkozik *homiletikai, katechetikai, lelkigondozói, gyülekezetépítési (hodegetika, kybernetika)* és *missziológiai* kérdésekkel és szempontokkal, mely már önmagában egy üzenetértékkel bíró állásfoglalás, hogy az igehirdetés fogalmán nem csupán a szószéki beszédet, istentiszteleti prédikációt értjük, hanem az egyetemes egyház legfőbb szolgálatát, melyet nem szabad és nem is lehet korlátok közé szorítani, egyoldalúan kezelni, így Mihályfi is például a hittanoktatásról szóló résznek ezt a már önmagában is sokatmondó címet adta: *Az igehirdetés az iskolában. Katechetika, hitelemzés.*

A katechetikai részen belül foglalkozik a katechetika történeti, teológiai és elvi alapjaival, módszereivel, valamint a különböző korosztályok (óvodáskortól egyetemig; felnőtt katechézis) és iskolatípusok (ipari iskolák, polgári iskolák stb.) jelentette kihívásokkal.

A hittanoktató személye

Mihályfi a hittanoktató feladatát így foglalja össze: „A hitoktató⁴ feladata a gyermekeket Krisztushoz vezetni, hogy Krisztust megismerjék, szeressék, Istenüknek elismerjék, neki engedelmeskedjenek, akarata szerint éljenek s egykor benne üdvözljenek. A hitoktató feladata a fiatal lelkeket hitből élő keresztényekké nevelni, akik miként Krisztus által születtek új életre, úgy Krisztus kegyelmeivel igyekezzenek

² Példa lehet erre református részről Zsarnay Lajos: *Paptan. Vezérfonalul tanításaihoz kézirat helyett kiadta Zsarnay Lajos, a s. pataki ref. főiskola papja, a ker. erkölcs- és paptan köz és rendes tanítója, a tiszáninnyi hely. hitv. egyházkerület főjegyzője, Második jobbitott kiadás, Sárospatak, 1857.* Továbbá evangélikus részről Simko Vilmos: *Gyakorlati hittan, Hallgatói számára kézirat helyett, Pozsony, 1848.* Simko Vilmos művéhez részletes és hiánypótló tanulmány Szetey Szabolcs: *Simko Vilmos és Gyakorlati hittana*, in Juhász György – Horváth Kinga – Árki Zuzana – Keserű József – Lévai Attila – Šeben Zoltán (szerk.): *Zbornik medzinárodnej vedeckej konferencie Univerzity J. Selyeho – 2015 „Inovácia a kreativita vo vzdelávaní a vede”. Sekcie teologických a humanitných vied, A komáromi Selye János Egyetem 2015-ös „Innováció és kreativitás az oktatásban és a tudományban” Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötet, Teológiai- és Humántudományi szekciók, Komárom, 2015, 218–238.* Nemzetközi viszonylatban, illetve magyar nyelvterületen megkerülhetetlen, nagy hatású műnek számított a korszakban az említett műfajon belül Karl Rudolf Hagenbach: *Grundlinien der Liturgik und Homiletik*, Leipzig, 1863. Érdekes, hogy komplex, több gyakorlati teológiai diszciplínát egyszerre szem előtt tartó monográfia a közelmúltban is jelent meg, ahol az istentiszteletet a liturgia és homiletika felől egyszerre közelíti meg a szerző: Michael Meyer-Blanck: *Gottesdienstlehre*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2011.

³ Mihályfi Ákos: *Az igehirdetés. Egyetemi előadások a lelkipásztorkodástan köréből*, Budapest, Szent István Társulat, 1927.

⁴ A tanulmány szerzője következetesen a hittanoktató kifejezést használja teológiai és nyelvi szempontok miatt, azonban az idézetekben meghagyjuk a Mihályfi által következetesen használt hitoktató kifejezést.

ezen természetfölötti életet ápolni, fenntartani, hogy egykor Krisztusnál elnyerjék ezen élet jutalmát: az örök boldogságot.”⁵

Mihályfi ezzel a definícióval és a későbbiekben is a lehető legmagasabb szintre emeli és helyezi a hittanoktatás fontosságát és szükségességét azáltal, hogy a hittanoktató feladata a természetfölötti életre való nevelés, melyből következik, hogy a hittanoktatás „nem pusztán tantárgy, hanem igaz *sermo sacer*, szentbeszéd, Isten igéjének a zsenge gyermekek fejletlen természetéhez alkalmazott hirdetése”.⁶

A (gyermekkori) hittanoktatás és a (felnőtt) gyülekezeti élet, az iskolai hittanóra és a templomi prédikáció Mihályfinál szervesen összefonódik, a hittanoktatás megágyaz a prédikáció üzenetének, mintegy előkészíti a prédikáció későbbi hallgatóját az ige befogadására: „A jól végzett hitoktatás az eredményes lekipásztorkodásnak is legjobb előkészítője. A hitoktatás tulajdonképpen a föld megmunkálása. Ebbe a jól megmunkált földbe később nem fogjuk haszon nélkül bevetni Isten igéjének magját a prédikációban. Az alapos hitoktatásban részesült ifjúságból lesz később a prédikációnak jóindulatú és fogékony hallgatósága.”⁷

A hittanoktatás a családok elérése, megszólítása, a keresztyén misszió szempontjából is nagyon fontos: „A lekipásztor legkönnyebben a gyermekek útján tud odaférközni a szülőkhöz, a családokhoz. [...] nagyvárosokban a jó hitoktató tanítványaiban kis apostolokat nevel, akik ártatlan ajkakkal és buzgó szívekkel elviszik Krisztus igéjének magját a gyárnegyedekbe, a pince- és padlásalakásokba s ily módon nem egy eldurvult lelkű szocialista munkás köszönheti megtérését saját gyermekének.”⁸

A hittanoktató erkölcsi tulajdonságai

Mihályfi a hittanoktató személyét, személyes tulajdonságait, erkölcsös életét az egyik legfontosabb munkaeszközének tartja: „Nagyfontosságú ugyan a hitoktatás helyes módszere, valamint a jó tankönyv is, de legfontosabb a hitoktató személye, aki, ha megvannak benne a hitoktatóban szükséges jó tulajdonságok, pótolni tudja a módszer hiányait s a tankönyv tökéletlenségeit; míg ha ezen jó tulajdonságokat nélkülözi, a legkiválóbb módszerrel s a legsikerültebb tankönyvvel is csak csekély eredményt fog elérni.”⁹

Amint azt korábban már láthattuk, Mihályfi húz éles határvonalat a szószéki beszéd és az iskolai hittanoktatás közé, hiszen mind a kettő igehirdetés, ugyanazon éremnek két oldala. A hittanoktató erkölcsi tulajdonságainál visszaül műve homiletikai fejezetére, hogy a hittanoktatóra is ugyanazok az alapvető erkölcsi normák érvényesek mint a prédikátorra: „feddhetetlen erkölcs, bensőséges hitélet, az imádság

⁵ Mihályfi: *Az igehirdetés*, 228.

⁶ Uo., 228.

⁷ Uo., 229.

⁸ Uo., 230.

⁹ Uo., 234.

buzgó gyakorlása, Krisztus országáért és a lelkek üdvéért lángoló, munkás, minden áldozatra kész apostoli buzgóság.”¹⁰

Azonban túlmegy és túlmutat mindezen, amikor a hittanoktató lényeges tulajdonságaként említi, hogy „igaz gyermekbarát legyen, nagyon szeresse a gyermekeket”.¹¹ A hittanoktató feladatának, személyének és felelősségének megrendítő mélységeit tárja fel, amikor az 1851-es Lüttichi Zsinat megállapítását idézi: „Szeretni a gyermekeket. Mert mi a hitoktató? Második Krisztus.”¹²

Mihályfi mindezen felül Augustinusra is hivatkozva emeli ki a gyermekek iránt megnyilvánuló apostoli szeretetet a hittanoktató legfontosabb és minden mást megelőző tulajdonságaként. Szerinte ebből az apostoli szeretetből fakadhatnak a következők:

- A hittanoktató képes „leereszkedővé válni modorában, nyelvezetében, beszédében”, azaz képes arra a gyermekeket és az ifjúságot megszólítsa, hogy így a generációs szakadékokat áthidalja.
- A szeretet teszi türelmessé a gyermekkel szemben.
- A szeretet teszi kitartóvá, hogy ne váljon unalmassá az évenként ismétlődő tananyag.
- A szeretet által képes a hittanoktató „derült kedéllyel és vidám arccal” menni a gyermekek közé.

Mindezek után megjegyzi, hogy ez a szeretet természetesen felülről fakadó, nem személyválogató és nem érzelgős szeretet, hiszen képes szigorú is lenni, ha arra van szükség.¹³

Mihályfi rámutat a hittanoktatás megszervezésének és ellátásának gyakorlati nehézségeire is, hogy (főleg városokban) gyakran nem elég a plébánosok és káplánok foglalkoztatása. Ilyenkor külön hittanoktatókat kell alkalmazni szerinte, vagy végső esetben a világi tanítókat kell megbízni a szolgálattal. Egy biztos, a hittanoktatásnak folyamatosnak kell lennie, tilos órákat kihagyni, mert „nagy bünt követ el az a lekipásztor, aki több héten keresztül (1–2 hónapon át) hanyagságból nem tartja meg a hitoktatást az iskolában; éppígy, aki az év nagyobb részében elhanyagolja a templomi hitoktatást. De lehetnek körülmények, melyek között csekélyebb mulasztás is súlyos bünt képezhet.”¹⁴

A hittanoktató képzettsége

Mivel Mihályfi szerint a hittanoktatás egyike a legnehezebb feladatoknak, így különös hangsúlyt fektet arra, hogy a hittanoktató képzettségéről, a szolgálathoz szükséges kompetenciákról szóljon. A hittanoktató számára elengedhetetlen kompetenciák:

¹⁰ Uo., 234–235.

¹¹ Uo., 235.

¹² Uo.

¹³ Uo., 235–236.

¹⁴ Uo., 232.

- A teológiai tudás, hiszen szerinte a hittanoktató minden szavának színigaznak kell lennie, a határozatlan, hiányos, téves ismeretekkel és állításokkal ugyanis akár a fiatalok hitét is megingathatja.
- Fontos, hogy jártas legyen a lélektani ismeretekben (és ennek részeként a gyermekpszichológiában is).
- Elengedhetetlen és katechetikai képzettség, melyet megkülönböztet az egyéb nevelés- és oktatástani ismeretektől. Szerinte ugyanis a nevelés- és oktatástan célja természetes, míg a katechetika célja természetfölötti. Az általános oktatás érett emberré, míg a hittanoktatás érett keresztyénné akar nevelni.¹⁵

A hittanoktatás és a tehetség, tehetséggondozás kapcsolata

Mihályfi kétféle összefüggésben is ír a hittanoktatás és a tehetség kapcsolatáról. Egyrészt foglalkoztatja az a tény, hogy nem mindenki alkalmas hittanoktatónak, másrészt pedig ennek az alkalmasságnak korai, akár hittanórai felismerése a gyermekekben és az ezt követő orientáció, segítségnyújtás, tehetséggondozás szintén a hittanoktató feladata és felelőssége lehet.

Az előbbi kapcsán megemlíti, hogy „nem szabad elfelejtenünk, hogy a hitoktatás (éppúgy, mint a nevelés) művészet, melynek tökéletes gyakorlásához nem elégséges az elméleti képzés, hanem szükséges valami velünk született hajlam, tehetség: ezt az elméleti képzés fejleszti, tökéletesíti, irányítja, de nem pótolhatja. Viszont azonban ez a velünk született hajlam, tehetség elméleti képzés nélkül nem elégséges.”¹⁶

Hangsúlyozza tehát, hogy az alkalmasság (tehetség) és a képzettség, megszerzett tudás szükségszerűen együtt járnak, egyiket sem lehet a másikkal kiváltani. Mihályfi szavai mindig aktualitással bírnak, akár napjainkban is, hiszen a szükség teremtette alkalmi és/vagy botcsinálta hittanoktatók tevékenységéről sokféle történetet lehet hallani. Mintha Mihályfi a kortársunk lenne, úgy hozza fel az ellentábor vélekedését: „Sokan szokták az elméleti katechetika ellen felhozni azt a kifogást: van elég kitűnő hitoktató, aki sohasem tanulta a hitoktatás módszerét, a katechetikát.” Majd így folytatja, eloszlatva a mindig népszerű vélekedés körüli mítoszt: „Hát először is, valami sok ilyen kitűnő hitoktató nincs; de ha van is olyan, aki módszeres kiképzés nélkül jó hitoktatóvá lett, az ilyen óriási munkával saját maga alkotta meg a szükséges módszert; mindenesetre azonban ő is sokkal több eredményt ért volna el, ha rendszeres kiképzésben részesült volna. [...] A hitoktató tehát üdvös eredményt csak akkor várhat működésétől, ha személyes jótulajdonain és nevelői tapintatán kívül ismeri a helyes módszert és azt természetadta tehetségével alkalmazza is a hitoktatásnál.”¹⁷

A hagyományosabb értelemben vett tehetséggondozás a hittanoktatás területén viszonylag ritkán tárgyalt téma összevetve más tantárgyakkal, ami nyilvánvalóan

¹⁵ Uo., 236–237.

¹⁶ Uo., 238–239.

¹⁷ Uo., 239.

a hittanoktatás és a hittanóra speciális jellegéből adódik. Természetesen léteznek hittanos versenyek, bibliaismereti vetélkedők, a felekezeti hittan választható érettségi tárgy is lehet, azonban, ahogyan arra Mihályfi is rámutat, „a vallásoktatásnál nem egyszerűen a hittan tudásáról, vagy nemtudásáról van szó, hanem arról, hogy a gyermekek megtanuljanak Isten akarata és törvényei szerint élni”.¹⁸ Mihályfi a hittanoktatás mélyebb, a gyermek későbbi hivatására, életútjára is kiható dimenzióját tárja fel: „Ha a hitoktató egyik-másik gyermekben a papi vagy szerzetesi (apáca) hivatás csiráit fedezi fel, ezeknek ápolását tekintse egyik legnemesebb feladatának.”¹⁹

A hittanoktatás legfőbb módszere: a kedélyre és az akaratra hatás

Mihályfi így nevezi a hittanoktatás érzelmekre ható oldalát, amikor a hittanoktató a gyermekeket a helyes keresztyén életre buzdítja, hiszen szerinte minden „hitelemzés egy-egy didaszkalikus prédikáció, a gyermekek sajátos felfogásához és kedélyéletéhez alkalmazva. Nem szabad egyetlen hitelemzésből hiányoznia sem az indulatgerjesztésnek, sem a gyakorlati alkalmazásnak.”²⁰

Ismét összeveti egymással a szószéki prédikációt és a hittanoktatást, hiszen mind a kettőnek elengedhetetlen része az életre alkalmazás (applikáció), és ahogyan a homiléta is komolyan számol ezzel, nem hagyja a hívekre a gyakorlati alkalmazást, úgy még nagyobb hiba volna Mihályfi szerint, ha a hittanoktató így járna el, hiszen a gyermekek még kevésbé képesek az általános hitigazságokat a saját életükre vonatkoztatni. Az alkalmazás területén természetfölötti indítóokokat kell a hittanoktátónak szem előtt tartani, melyek egyfelől Isten mindenhatóságában és felettünk való uralmában, másrészt végtelen szeretetében és irántunk való irgalmában gyökereznek. Nem elég csak az Isten iránti félelmet felgerjeszteni a gyermekek szívében, hanem a szeretetben kell mindennek tetőznie: „Ahogyan a kinyilatkoztatásnak, úgy a hitoktatásnak is az a végcélja, hogy megszeressük a mi Istenünket.”²¹

A hittanóra gyakorlati alkalmazásának fő szabályait az alábbiakban látja:

- Nem lehet az alkalmazás nagyon általános, pl. „legyetek jó keresztyének”, hanem részletesen be kell mutatni, hogyan lehet az ember jó.
- Fontos, hogy a gyakorlati alkalmazások elsősorban a gyermekek jelenlegi életre nézve bírjanak relevanciával még akkor is, ha vannak olyan tanítások, témák, melyeknek később lesz igazán jelentőségük.
- A gyakorlati alkalmazások olyanok legyenek, hogy azokat a gyermekek meg tudják tartani, hogy teljesíteni tudják azokat.²²

¹⁸ Uo., 292.

¹⁹ Uo., 313.

²⁰ Uo., 273.

²¹ Uo., 273–274.

²² Uo., 275.

A felsorolás végén emlékezteti a hittanoktatót, hogy mindennemű szóbeli buzdításnál többet ér a jó példa és a szoktatás. Egyrészt, hogy a hittanoktató maga is jó példával járjon és éljen közöttük, másrészt pedig igyekezzen a jóra, erényre szoktatni őket.²³

A hittanoktatás sikerének feltételei

Mihályfi foglalkozik a hittanóra materiálisabb feltételeivel is. Egyrészt azt mondja, hogy a hittanóra nem lehet hosszú, és a legjobb lenne, ha az első órában lehetne megtartani.²⁴ Ez a megállapítás az iskolai hittanóra tekintetében ma már nem releváns, hiszen az hosszában erősen keretek közé szorított. Ezek felül még megemlíti, hogy az iskolai terem legyen mindig tiszta, ne legyen zsúfolt, illetve a tisztaságról gondoskodjon a hittanoktató is. Továbbá leírja, hogy a hittanoktató hangulatán, megjelenésén is sok múlik, a hittanoktató nem lehet mogorva, durva, szigorú.²⁵

Szó esik az órai osztályzás, büntetés és jutalmazás kérdéséről is. Itt is az Mihályfi-féle alapvetés érvényesül, hogy a hittan különbözik a többi tantárgytól, így nem elég a hittanos tananyagot tartalmilag ismernie a gyermeknek, úgy is kell élnie. Ez viszont nem mentesít a tananyag alapos elsajátítása alól. Az osztályzásnál szerint a hittanoktató inkább engedékenyebb legyen, de a túlzott engedékenység sem vezet jóra.²⁶

Figyelni kell az előadás módjára is. A hittanoktató ne beszéljen túl hangosan, folyton kiabálva, de arra is figyeljen, hogy ne legyen túl halk se, illetve ne hadarjon, nyelvezetében pedig törekedjen a közérthetőségre, ne beszéljen száraz, elvont, a gyermekek számára nehezen érthető nyelven, valamint kerülje az idegen kifejezések használatát.²⁷

Összegzés

Mihályfi Ákos lekipásztorkodástanának hittanoktatásról szóló részei, különösen annak teológiai megállapításai ma is érvényesek és inspirálóak lehetnek a hittanoktatást végzők számára. A hittanoktatás – Mihályfi felfogásában – igehirdetés, ahogyan azt többször is, sokféle összefüggésben olvashattuk. A hittanóra kiemelkedik a többi iskolai óra közül, hiszen az örökéletre tekintő célja van: Megismerni Isten szeretetét és engedelmes, hálás életet élni. Azonban mindezek mellett Mihályfi nem tekint el a hittanóra iskolai kontextusától és tanórai jellegétől. A kérügmatiszta tartalom nála mindig elsődleges, de a katechézis nem nélkülözheti az alapos szakmai képzettséget, felkészültséget a hittanoktató részéről, melybe beletartozik a katechetikai, valláspedagógiai és pszichológiai jártasság is. Mihályfi nagyon korán, az elsők között felismerte azt, hogy a gyakorlati teológiai diszciplínákat nem elég egy tantárgyba (lekipásztorkodástanba) összesűrítve oktatni az akadémiákon, papneveldekben,

²³ Uo., 276.

²⁴ Uo., 291.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo., 292.

²⁷ Uo., 293.

hanem minél inkább szét kell bontani azokat, hogy a kellő komolysággal, megfelelő mélységében lehessen őket oktatni, így megfelelően a lelkipásztori hivatás újabb és újabb kihívásainak.²⁸

Mihályfi holisztikus látásmódjára jó példa az is, hogy felismerte az iskolai hittan és a családok pásztorolása, megszólítása közötti kapcsolatot. A századforduló utáni, huszadik század eleji gyors társadalmi változások, új szellemi áramlatok kihívást jelentettek az egyházak számára is, így a hittanoktatás, a hittanóra sokszor az egyetlen módja volt egy-egy család megszólítására, egyházba való integrálására. Mihályfi meglátásának időtálló voltát támasztja alá az, hogy amikor egy évszázaddal később, 2020. március 23-án Ferenc pápa jóváhagyta az *Új Evangelizáció Pápai Tanácsa* által összeállított direktóriumot, *A katekézis direktóriumát*, abban szintén markánsan megjelent a gyermek családi kontextusa a hittanoktatás, katekézis vonatkozásában:

„Ugyanilyen fontos figyelembe venni azt is, hogy sok olyan kisgyermek és gyermek van, akit erősen érint a családon belüli kapcsolatok törékenysége, jó anyagi helyzetben is; mások viszont még ma is olyan körülmények között élnek, amelyekre erősen rányomja a bélyegét a szegénység, az erőszak és az instabilitás. Ezeknek a gyermekeknek, akik különböző okokból szenvednek attól, hogy nincsenek biztos fogódzóik az életben, gyakran nagyon kevés lehetőségük van arra is, hogy Istent megismerjék és szeressék. Az egyházi közösségnek tudnia kell párbeszédet folytatni, ha lehetséges, a szülőkkel, támogatva őket nevelési feladatukban; ezenkívül jelen kell lennie, és mindig készségesen fel kell ajánlania anyai gondoskodását és konkrét odafigyelését: ez lesz Isten gondviselő jóságának első és alapvető hirdetése.”²⁹

Mihályfi Ákos a hittanoktatást teológiai mélységekben vizsgálja, ahol a katekézis lényegét tekintve *igehirdetés*, az evangélium hirdetése az iskolai keretek között.

Irodalomjegyzék

Hagenbach, Karl Rudolf: *Grundlinien der Liturgik und Homiletik*, Leipzig, 1863.

Meyer-Blanck, Michael: *Gottesdienstlehre*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2011.

Mihályfi Ákos: *Az igehirdetés, Egyetemi előadások a lelkipásztorkodástan köréből*, Budapest, Szent István Társulat, 1927.

Simko Vilmos: *Gyakorlati hittan, Hallgatói számára kézirat helyett*, Pozsony, 1848.

Szetey Szabolcs: Simko Vilmos és Gyakorlati hittana, in Juhász György – Horváth Kinga – Árki Zuzana – Keserű József – Lévai Attila – Šeben Zoltán (szerk.): *Zborník medzinárodnej vedeckej konferencie Univerzity J. Selyeho – 2015 „Inovácia a kreativita vo vzdelávaní a vede”, Sekcie teologických a humanitných vied, A komáromi Selye János Egyetem 2015-ös „Innováció*

²⁸ „A nálunk dívó teológiai oktatás rendszerében a katechetikát a lelkipásztorkodástan része gyanánt szokták előadni, – még pedig a lelkipásztorkodástan nagy terjedelme miatt (melyet egy év alatt kell elvégezni) gyakran elég mostohán. Napjainkban megindult már a lelkipásztorkodástan egyes ágainak elkülönítése. S így a hitelemzéstán, a katechetika mármint külön tárgy adatik elő számos egyetemen és szemináriumban, ami mindenesetre csak előnyös lehet.” Uo., 238.

²⁹ Új Evangelizáció Pápai Tanácsa: *A katekézis direktórium*, Budapest, Szent István Társulat, 2022, 155.

és kreativitás az oktatásban és a tudományban” Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötete, Teológiai- és Humántudományi szekciók, Komárno, 2015, 218–238.
Új Evangelizáció Pápai Tanácsa: *A katekézis direktóriuma*, Budapest, Szent István Társulat, 2022.
Zsarnay Lajos: *Paptan. Vezérfonalul tanításaihoz kézirat helyett kiadta Zsarnay Lajos, a s. pataki ref. főiskola papja, a ker. erkölcs- és paptan köz és rendes tanítója, a tiszáninneni helv. hitv. egyházkerület főjegyzője, Második jobbitott kiadás, Sárospatak, 1857.*

A tanulmány szerzője:

Dr. Balogh Dávid egyetemi adjunktus

Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Kar

Hittanoktató- és Kántorképző Intézet

balogh.david@kre.hu